

AZ „ELSŐ NAGY REALISTA” NYOMDOKAIBAN: REINHOLD NIEBUHR SZENT ÁGOSTON-KÉPE*

Darabos Ádám

(BCE Politikatudományi Doktori Iskola, NKE EJKK Vallás és Társadalom Kutatóintézet,
Danube Institute)

*A tanulmány beérkezett: 2021. április 1., opponálás: 2021. május 4. – 2022. január 21.,
véglegesítés: 2022. április 7.*

ÖSSZEFOGLALÓ

Az angol nyelvű szakirodalomban Reinhold Niebuhr (1892–1971) politikai gondolkodása iránt élénk az érdeklődés. Ennek ellenére nem tiszta, hogy Niebuhr pontosan milyen eszmetörténeti hatások érték politikai gondolkodásának megformálásakor, illetve milyen szerepe van a témakörben (Szent) Ágostonnak, aki a szakirodalmi konszenzus alapján jelentős hatással volt eszméire. Egy rövid fogalmi bevezetést és irodalmi áttekintést követően amellet érvelek, hogy Niebuhr Ágoston-képének ismerete szükséges a kérdéskör átfogó megértéséhez. A tanulmányban Niebuhr könyveinek felhasználásával, öt alkotói korszakon keresztül mutatom be és értelmezem Niebuhr Ágoston-képét a – Niebuhr által megfogalmazott, Ágostont érintő – központi gondolatok tartalmára, kontextusára, a változások okára, és az alkotói korszakok jellegzetességeire fókuszálva.

Kulcsszavak: Reinhold Niebuhr ■ (Szent) Ágoston ■ politikai
eszmetörténet ■ kereszténység és politika

Reinhold Niebuhr (1892–1971) politikai gondolkodása iránti érdeklődés az elmúlt fél évszázadban állandó, sőt, az évezred elejétől nagyjából másfél évtizedig reneszánszát élte az angolnyelvű Niebuhr-kutatás. Szakkönyvek és szakmai folyóiratcikkek mellett számos interjú, televízió- és rádióbeszélgetés jelent meg a közéleti teológus munkásságáról. A Niebuhrhöz fűződő általános érdeklődési szintet fokozta a 9/11 utáni amerikai külpolitikai kérdések fontossá válása, a 2008-as gazdasági válság okozta útkeresés, a társadalmi osztályok közötti különbségek növekedése, valamint Barack Obama 2007-es nyilatkozata. A már akkor komoly népszerűséggel bíró fiatal amerikai szenátor a New York Times újságírójának azon kérdésére, hogy „olvasott-e már Reinhold Niebuhrt”, rögtön válaszolt: „kedvelem őt, ő az egyik kedvenc filozófusom” (Brooks, 2007). Értelemszerűen, Obama egy évvel későbbi elnökké választása

* A tanulmány a TK PTI Alkotói pályázat keretében készült.

lényegesen megnövelte a nyilatkozat jelentőségét; ezt követően sorra érkeztek azon újság- és folyóiratcikkek, amelyek Obama beszédeiben, kormányzásában, de különösen külpolitikájában a niebuhri gondolatokat keresték (pl. Julian, 2009; Holder–Josephson, 2013; Rhodes–Hlavacik, 2015). Bár Donald Trump elnöksége alatt ez a típusú vizsgálódás megszűnt, Niebuhr gondolatai iránt továbbra is jelentős a kutatói érdeklődés. A megjelent publikációk mennyisége miatt nehéz tisztázni, a kutatási területekkel kapcsolatosan kölcsönösen kizáró kategóriákat alkotni, azonban az elmúlt húsz év alapján (az említett obamai vonalon kívül) két irányzat is elkülöníthető.

Az egyik a klasszikus eszmetörténeti vizsgálódás, amelyben egy-egy adott, Niebuhr gondolataihoz tartozó témát (jellemzően keresztény realizmus, igazságos háború elmélete, demokrácia, bűn, szocializmus kérdésköre) járnak körül a szerzők. Ezek az írások deskriptív jelleget öltenek és többségében arról szólnak, hogy miképpen értelmezhető Niebuhr társadalometikája, teológiája, politikai gondolkodása, milyen szellemi hagyatékkal rendelkezik. A teljesség igénye nélkül, a jelentősebbek közé tartoznak Langdon Gilkey (2001), Stanley Hauerwas (2001), Larry Rasmussen (2005), Robin W. Lovin (2007), Charles Lemert (2011) és Daniel Rice (2013) írásai. A másik – ugyancsak termékeny – kutatási irányvonal kifejezetten azzal foglalkozik, hogy mit üzen Niebuhr a XXI. század számára. Felhasználható-e (vagy nyersen fogalmazva: hasznos-e) Niebuhr teológiája, politikai gondolkodása, és ha igen, akkor hogyan érdemes azokat alkalmazni az aktuális társadalmi-politikai életben? Utóbbi publikációk esetében közvetett módon, vagy akár közvetlenül is megjelenhetnek normatív tónusok. Az úgyszintén keresztény realista Niebuhr-kutató Robin W. Lovin (2000, 2008, 2009) szakcikkei, a Richard Harries és Stephen Platten (2010) által szerkesztett tanulmánykötet több írása, Andrew Bacevich (2015), valamint Liane Hartnett és Lucian Ashworth (2020) publikációi mindenképpen ide tartoznak.

A két irány meghatározó írásainak bemutatása nélkül is könnyen megállapítható, hogy az elmúlt húsz évben a Niebuhr eszméit vizsgáló kérdések túlnyomó többsége arra vonatkozik, hogy milyen tevékenységet fejtett ki Niebuhr, illetve annak milyen következményei vannak korunkban; tehát Niebuhr korabeli, vagy aktuális mondanivalóját, jelentőségét és hatását kutatják a szerzők. Mindez azonban elvonta a figyelmet Niebuhr „múltjáról”, mégpedig arról, hogy őt milyen eszmetörténeti hatások érték politikai gondolkodásának megformálásakor. Mely szerzők foglalkoztatták Niebuhrt? Mely szerzőkhöz nyúlt inspirációért? Hogyan értelmezte őket? Hogyan hatottak politikai gondolkodására? Ezek a kérdések csak érintőlegesen jelennek meg az elmúlt húsz év szakirodalmában, még (Szent) Ágoston esetében is, annak ellenére, hogy az ő eszméi – a szakirodalom megállapításai (pl. Bogárdi Szabó, 1998; Kroner, 1961; Mardsen, 2010; Lemert, 2011; Tsonchev, 2018), valamint saját (Niebuhr, 1961), és felesége, szerzőtársa (Niebuhr, 1991) bevallása szerint is – kiemelke-

dő hatással voltak gondolkodására. A Niebuhr iránti erős érdeklődés ellenére tehát még mindig található olyan kutatási területek, még az angol nyelvű szakirodalomban is, amelyek igénylik a szisztematikus feldolgozást; és ez igaz a két keresztény szerző viszonyára is.

Ágoston és Niebuhr viszonyát eszmetörténeti szemszögből legalább háromféleképpen lehet vizsgálni. Egyrészt, az elemzés rámutathat a két szerző gondolatainak *hasonlóságára, párhuzamaira*; másrészt fókuszálhat az *ágostoni hatásra* Niebuhr gondolkodásában; harmadrészt pedig kiterjedhet Niebuhr *Ágoston-képére*. A három természetesen összefügg és nem különíthetők el teljesen egymástól, de egy eszmetörténeti áttekintés esetében érdemes vezérfontalat meghatározni. Jelen tanulmány fő tartalmi fejezete elsősorban – a szakirodalomban e tekintetben fennálló hiány okán – a harmadik nézőpontot követi, tehát Niebuhr *Ágoston-képét*, értelmezését mutatja be. Az elemzés kronologikusan haladva, öt alkotói korszakra bontva veszi szemügyre Ágoston alakját és eszméit Niebuhr írásaiban, néhol kritizálva a kisarkított értelmezéseket. Mindezek előtt a tanulmány áttekintést ad az angol nyelvű szakirodalomban található, Ágoston és Niebuhr viszonyában releváns kutatási irányok (nemzetközi kapcsolatok elmélete, átfogó eszmetörténeti tanulmányok) publikációiról, valamint bevezeti a főbb fogalmakat (*politikai realizmus, keresztény realizmus*). E fejezet végén szerepelnek az áttekintett szakirodalom összképére vonatkozó állítások, amelyek igazolják jelen tanulmány kutatásának jogosságát és szükségességét. Ezután következik a már említett második, fő fejezet Niebuhr Ágoston-képéről. A kutatási eredmények bemutatásának fő célja, hogy lehetőséget adjon Ágoston és Niebuhr viszonyának átfogó és komplex értelmezéséhez.

ÁGOSTON ÉS NIEBUHR VISZONYA AZ ANGOL NYELVŰ SZAKIRODALOMBAN

Az angol nyelvű szakirodalom, igaz periférikusan, de tárgyalja Ágoston és Niebuhr viszonyát az eszmék közötti hasonlóságok és párhuzamok, valamint az *ágostoni hatások* tekintetében. Számos fontos szakkönyv és szakcikk megemlíti a viszony létezését, de nem részletezi azokat. Bizonyos szerzők ennél vélhetően lényegesebbnek tartják a kérdést, ugyanis konkrétan felsorolják a párhuzamokat (többek között mindketten a keresztény realisták közé sorolhatóak, vallják az ember bűnösségét, szkeptikusak az emberek és az emberi csoportok morális teljesítményével, fejlődésével és tökéletesíthetőségével kapcsolatosan), illetve a vélt, vagy valós hatásokat (pl. az emberkép, a bűnkép, a történelemkép, vagy a realizmus területén). Ezek az állítások jellemzően keverednek a témákon, sőt akár az írásokon belül is; mindez észlelhető az alábbi szakirodalmi áttekintés során is.

A nemzetközi kapcsolatok elmélete

A nemzetközi kapcsolatok elméletében a két szerzőt összekötő fő kapocs a *politikai realizmus*. A politikai realizmus önmagában, a nemzetközi kapcsolatok elméletében, Niebuhr és Ágoston tekintetében is számtalan módon értelmezhető. Kiindulópontnak érdemes Alison McQueen (2008: 6–7.) tág realizmus-fogalmát alkalmazni, miszerint a realizmus egy olyan hagyomány, amely a hatalomra és az érdekekre fókuszál, gyanakvó a moralizálással szemben és figyelemmel van a politikai cselekvés korlátaira. A szerzőnő a politikai hagyomány jelentős szereplői közé sorolja Thuküdidészt, Szent Ágostont, Niccolò Machiavellit, Thomas Hobbest, David Humeot, Friedrich Nietzschét, Max Weber, vagy például Carl Schmittet, míg a nemzetközi kapcsolatokban Edward H. Carrt, Hans Morgenthaut, George Kennant, Kenneth Waltzot és John Mearsheimert említi meg (uő. 7).

A nemzetközi kapcsolatok realista értelmezéseinek XX. századi fellendüléséért sokat tettek az ún. *klasszikus realizmus* amerikai képviselői, köztük Edward H. Carr, Reinhold Niebuhr, és Hans Morgenthau. Ők osztották a realista meglátásokat, ugyanakkor azt a XX. századi nemzetközi viszonyokra kívánták alkalmazni (Bell, 2009: 2.). Bár az említett szerzők különböző mértékben foglalkoztak Ágostonnal, az egyházatya számos tekintetben alkalmas volt arra, hogy inspirációt nyújtson a modern realistáknak: rámutatott az emberi természet bűnösségére és hatalomvágyára, a politikai hatalom és erőszak használatát elfogadta, meghatározta az igazságos háború indításának feltételeit (amely alapot adott az igazságos háború-elméleteknek), kritizálta Ciceró naivitását a római köztársaság igazságosságával kapcsolatosan, valamint olyan jelenségeket (pl. biztonsági dilemma¹) írt le, amelyek a XX. századi nemzetközi eseményesorozatokra is plauzibilisnek tűntek – foglalja össze kiválóan az Ágoston realista értelmezését kritizáló Jean Bethke Elshtain (2003).²

A nemzetközi kapcsolatok elméletében az Ágoston iránt megújuló érdeklődés – Charles A. Jones (2003) szerint – Niebuhrnél jelent meg a legegységelműbben, míg Michael Loriaux szemléletesen úgy fogalmaz, hogy Niebuhr az a „híd, amely Ágostont és a modern realistákat szétválasztó századok között feszül” (Loriaux, 1992: 406.). A szakirodalom emiatt hatások és párhuzamok tekintetében is foglalkozik Ágoston és Niebuhr kapcsolatával. Luca G. Castellin (2014) rámutat, hogy Niebuhr keresztény realizmusában milyen szerepe volt Ágoston realizmusának, míg Eric Patterson (2008) a teológiai hatásokat foglalja össze. Mindkét szerző hivatkozik a szakirodalomban visszatérően szereplő Roger Epp (1991) tanulmányára, aki amellet érvel, hogy a morális szentimentalizmus és cinizmus közötti egyensúlyozás közben Niebuhrnek alapvető jelentőségű volt Ágoston újrafelfedezése. Epp a XX. század közepén tevékenykedő keresztény realisták felemelkedését egyfajta „ágostoni pillanatként” nevezte, utalva arra, hogy az egyházatya teológiája mekkora hatással volt

a keresztény realisták teológiai antropológiájára és eszkatológiájára. *Összehasonlítás* tekintetében Keith Pavlischek (2008) a klasszikus, köztük az ágostoni igazságos háború-elméletét a niebuhrri keresztény realizmussal veti össze, Robert Paul Pappas (2014) az igazságos háború elméletének hagyományát tekinti át, külön hangsúlyt helyezve Szent Ágostonra és Niebuhrre, míg Kevin Carnahan (2007) a háborúkat érintő eszméket vizsgálja – az állítása szerint számos tekintetben ágostoni gondolatokat valló – Niebuhr és Paul Ramsey gondolkodásában.

Átfogó eszmetörténeti tanulmányok

Az eddigieknél szélesebb, többek között politikatudományi, teológiai és társadalometikai területekre is vonatkozó eszmetörténeti összefoglalók is találhatóak a szakirodalomban. Ráadásul ezek esetében már gyakrabban előkerülő és részletesebben elemzett fogalom a *keresztény realizmus*. A keresztény realizmus irodalmában egy kérdésben konszenzus van: Niebuhr a legjelentősebb képviselője. Sokan Niebuhr gondolkodásának szinonimájaként használják a kifejezést, vagy Niebuhr követői és a keresztény realisták közé tesznek egyenlőségeket. Ez a típusú leszűkítés figyelmen kívül hagyja – többek között – az 1930-as években *vallásos realizmusról* és *realista teológiáról* író szerzőket (pl. Douglas Clyde Macintosht és Walter Marshall Hortont), Niebuhr közeli kollégáját, John Coleman Bennettet, aki *Christian Realism* (1941) címmel könyvet is írt (miközben Niebuhr közel sem foglalkozott ilyen részletesen a fogalommal), valamint az elmúlt években is alkotó Robin W. Lovint.

Ennek ellenére sem érdemes azonban Niebuhr vezető szerepét megkérdőjelezni, a fogalomtisztázás tekintetében is tőle érdemes kiindulni, még akkor is, ha keresztény realizmusa (is) sokféleképpen értelmezhető. Richard W. Fox (1985: 277.) szerint a niebuhrri keresztény realizmus inkább egy negatív, mint pozitív megközelítés; nem rendel előre meghatározott álláspontokat politikai helyzetekhez. Mindösszesen annyit vár el követőitől, hogy középutat képviseljenek a két szellemi csapda – utópizmus és beletörődés, szentimentalizmus és cinizmus – között. Fox definíciója részben arra is rámutat, hogy Niebuhr keresztény realizmusa dialektikus, legtöbbször valamivel szemben fogalmazódott meg: például a *Társadalmi Evangélium (Social Gospel)* mozgalom idealizmusával és utópizmusával,³ az elvont keresztények az önző pacifisták tétlenségével, a reálpolitikát képviselők erkölcsi érzéketlenségével és vakságával, valamint a liberális társadalomfilozófusok és az egész tudományközpontú kultúra racionalizmusával és történelmi fejlődésbe vetett optimizmusával szemben. Bár Niebuhr többnyire jelenségekkel vitatkozik, olykor – implicit vagy explicit módon – szerzőt is társít ezekhez. Liberális társadalomfilozófusok tekintetében például John Deweyt tekintette emblemikus figurának; s miközben számos érdemüket elismerte, Walter Rauschenbuscht keresztény idealiz-

musa, Karl Barthot tétlen keresztény pacifizmusa, míg Paul Tillichet elvont keresztény teológiája miatt kritizálta.⁴ Az intellektuális viták hevében előfordult, hogy Niebuhr az „ellenfél” nézőpontját kisarkította, vagy félreértelmezte, amellyel könnyebben támadhatóvá vált, saját meglátásait pedig meggyőzőbbé tette. Dewey esetében például Niebuhr később elismerte, hogy korai időszakában túlságosan harsányan kritizálta és – a hasonló meglátások bemutatásának kárára – az eltérő véleményeket hangsúlyozta ki, írja Daniel Rice (2013: 76.) James A. Martin Jr. visszaemlékezéseire hivatkozva.

Roger Shinn (1982) egy másik megközelítést alkalmaz, a kifejezés két szavából levezetve próbál tartalmat adni a keresztény realizmusnak. Az irányzat etikája „keresztény”, komolyan veszi a bibliai gondolatokat és a hagyományos tanítást: a bibliai kinyilatkoztatás egyediségét, ember és társadalom bűnösségét, Isten ítélő és megváltó tevékenységét, az isteni kegyelem általi megigazulásban való hitet, valamint a szeretet megkülönböztetett minőségét. A „realizmus” eközben a naiv idealizmus és utópizmus kritikája, valamint a velünk élő valóság brutális tényeivel és hatalmi küzdelmeivel való szembesülés. A keresztény realizmus – legjobb esetben – nem mesterséges ötvözet a kettőnek; a kereszténység alkalmazásában is realista, míg realizmusában is keresztény – írja Shinn (1982). Lovin úgy érvel, hogy a keresztény realizmus több különböző realizmus (politikai, teológiai és erkölcsi realizmus) kombinációja (Lovin, 1995: 28).

A kutatók tehát különbözőképpen közelítik meg a keresztény realizmust, Niebuhr esetében azonban végső soron a legfőbb keresztény társadalmi érték, az igazságosság társadalmi képviseléről van szó, amely érvényesítéséhez megfelelően kell ismerni az emberi természetet, valamint a politikai, társadalmi valóságot. Rokon jellemzők más ideológiákkal természetesen felfedezhetők: az antropológiai pesszimizmus miatt a konzervativizmusra, az igazságosság képviselőtének hangsúlyozásával a baloldali ideológiákra, míg a keresztény elvek képviselőtének a kereszténydemokráciára és a keresztényszocializmusra ismerhetők fel. Mégis félrevezető az azonosítás, ugyanis a keresztény realizmus nem rendelkezik átfogó világ-, társadalom-, és politikaképpel, sem adott politikai, társadalmi helyzetekre érvényes irányelvekkel, röviden: nem ideológia. Az irodalom irányzatként, szemléletmódként tekint rá.

A szakirodalom tekintetében az átfogó eszmétörténeti tanulmányok közül útmutató Richard Kroner (1961) írása. Bár Kroner szerint Niebuhr eszmeiségének történelmi gyökerei rendkívül szerteágazók, a fontosabbak közé tartozik (Szent) Pál, Ágoston, Luther, Kálvin, Pascal, Kierkegaard, valamint a modern vallási mozgalmak.⁵ Kroner több hasonlóságra is rámutat, például történelmi-kulturális helyzetre; csakúgy, mint az egyházatya, Niebuhr is félelmetes társadalmi, politikai, kulturális és lelki felfordulás korában élt. Ezt Niebuhr is így érezte, ugyanis életét és munkásságát átjárta az a gondolat, hogy a nyugati világ válságban van. Ő maga a nyugat három nagy válságáról beszélt, amely-

ből az első Ágoston idejére tette, a másodikat Lutherére, a harmadikat pedig a saját korára vonatkoztatta (Niebuhr, 1960: 3–4).

A témában releváns munkák közé tartozik még Tsoncho Tsonchev (2018) írása, amely Ágoston, Aquinói Tamás és Niebuhr politikai teológiáját vizsgálja annak érdekében, hogy bemutassa a keresztény realista álláspont különböző történelmi korokban megjelenő változatait. Az írás tartalmaz Ágoston és Niebuhr közötti eszmei párhuzamokat, míg a keresztény realizmust – többek között – a politikai valóság XX. századi, nagyrészt Szent Ágoston meglátásain alapuló értelmezéseként írja le (Tsonchev, 2018).

Az említetteken felül Lemert (2011) könyvének Ágostont, különösen a niebuhrri történelemszemlélet ágostoni alapjait elemző részei, valamint Vassilios Paispais (2016, 2020) Niebuhr keresztény realizmusának ágostoni forrásairól szóló cikkei relevánsak még. Összességében megállapítható, hogy az eszmék közötti hasonlóságok és párhuzamok, valamint az *ágostoni hatás* területe is igényelné a további feldolgozást, mégis a harmadik elem hiányzik leginkább a képletből, tehát az, hogy milyen volt Niebuhr *Ágoston-képe*. Álláspontom szerint ennek áttekintése nem csak hozzájárulhat az első két terület jobb megértéséhez, hanem szükséges is egy átfogó és komplex kép kialakításához; e hiányt kívánja pótolni a következő fejezet.

NIEBUHR ÁGOSTON-KÉPE

Niebuhr Ágoston-képe ellentmondásos, jelentős különbségek észlelhetők az eltérő alkotói korszakok között. Az 1930-as évek végéig, tehát nagyjából 45 éves koráig Niebuhr egyáltalán nem, vagy csak érintőlegesen foglalkozott Szent Ágostonnal. Ráadásul – bár esetenként kiemelte értékes gondolatait – inkább kritikus volt vele szemben. Maga Niebuhr is meglepőnek tartotta, hogy ilyen későn kezdett el Ágostonnal mélyebben foglalkozni. Különösen meglepő – írja Niebuhr szellemi önéletrajzában – annak figyelembevételével, hogy az ókori teológus hány megoldatlan kérdésre adott választ, illetve, hogy neki tulajdoníthatóan szabadult meg végérvényesen attól az érzéstől, hogy a keresztény hit valamilyen formában azonos az előző század erkölcsi idealizmusával (Niebuhr, 1961: 9). A fejezet során Niebuhr alkotásainak áttekintésével láthatóvá válik, hogy szellemi pályafutása során milyen álláspontot alakított ki Ágostonról és eszméiről. A vizsgálat fókusza a – Niebuhr által megfogalmazott, Ágostont érintő – központi gondolatok tartalmán és kontextusán, a változások okán és az alkotói korszakok jellegzetességein van. A tagolást szolgáló alkotói korszakok nem térnek el lényegesen a szakirodalomban észlelhető hangsúlyoktól. A kutatás Niebuhr könyveinek túlnyomó többségének felhasználásával valósult meg, de több – esszéit és újságcikkeit tömörítő – gyűjteményre is kiterjedt.⁶

A fiatal Niebuhr (1911–1927)

Az első alkotói időszak Niebuhrnek a Yale Divinity Schoolon töltött egyetemi hallgatói éveit, valamint a tizenhárom évig tartó detroiti lelkipásztorságát öleli fel. Niebuhr fiatalkori írásainak értékes válogatását adja a W. G. Chrystal (1977) által összeállított gyűjtemény. Az 1911-től 1933-ig összegyűjtött harmincöt írásból egyben sem szerepel Ágoston és ugyanez igaz a *Leaves from the Notebook of a Tamed Cynic* című, már 1915-től írt, de csak 1929-ben megjelenő – detroiti lelkipásztorságának tapasztalatait szemlélő – naplójára is (Niebuhr, 1957). Az első, Ágostonra való hivatkozás a *Does Civilization Need Religion?* című, 1927-ben publikált könyv utolsó előtti fejezetében található, azonban csak említés szintjén; egyszer a determinizmus, kétszer a keresztény ortodoxia képviselőjeként, illetve utóbbi esetében alapítójaként is egyben. Összességében tehát első alkotói korszakában Niebuhr szinte nem is foglalkozott Ágostonnal.

1920-as évek végén radikális változások történtek Niebuhr életében, ugyanis 1928-ban a liberális kereszténység központjaként szolgáló New York-i Union Theological Seminary keresztény etikát oktató professzorává nevezik ki, egy évvel később pedig kitört a nagy gazdasági világválság. A munkásokkal már eddig is szimpatizáló, valamint a kapitalizmussal és a szociális kérdésekben tehetetlen protestáns egyházakkal szemben kritikus Niebuhrben a válság, az arra válaszolni igyekvő antikapitalista szovjet kísérlet, valamint a baloldali professzortársaival (pl. Harry Warddal) folytatott diskurzusok a liberális protestantizmussal folytatott harcához és egyben radikális szocialista, marxista korszakához is vezettek (Niebuhr baloldaliságához, szocializmusához, marxizmusához ld. Rasmussen, 2005; Liang, 2007).

Niebuhr, a radikális szocialista (1928–1934)

Niebuhr új alkotói korszakában már többször jelenik meg Ágoston, azonban ugyancsak felületesen ír róla és kritikusan viszonyul hozzá. 1932-ben megjelent Niebuhr első népszerű, *Moral Man and Immoral Society* című könyve. Ebben Niebuhr – Ágostont említve – azt a hatalmas különbséget próbálja meg feleleveníteni, amelyet az ókori teológus az *Isten városáról*ban a két város közötti különbségről fogalmazott meg. Niebuhr szerint Ágoston kegyetlennek írta le a földi életet, rendkívül realiztikus értelmezését adta a társadalmi életnek, s mindez teljes ellentétben áll a modern vallás szentimentalizmusával. Mindez azonban mégsem üdvözlendő, ugyanis megjeleníti a kishitűséget. A társadalmi igazságtalanságok és az abszolút morális ideál oly mértékben ellentétben állnak egymással, akkora szakadék áll a kettő között, és annyira reménytelen né válik az átmenet, hogy egy „vallás tekintetében érzékenyebb lélek” – csak magára figyelve – könnyen aszociálissá válhat. Mindez egy túlságosan szigo-

rú vallásossághoz, vagy akár aszketikus jellegű, világtól való elforduláshoz is vezethet (Niebuhr, 1963: 70.). Szerepel tehát már ebben a könyvben is Ágoston realizmusa, ugyanakkor inkább kritikaként, mint elismerésként. Érdeemes megjegyezni, hogy Niebuhr Ágoston-értelmezése itt kissé egyoldalú, ugyanis – abból következtetve, hogy nem utal rá – láthatólag nem veszi figyelembe, vagy jelentéktelennek tartja, hogy az egyházatya nagy hangsúlyt fektetett annak kifejtésére, hogy az embereknek törődniük kell a körülöttük lévők helyzetének javításával, ahogyan erre Elshtain (2006) emlékeztet. Messzemenő következtetéseket mégsem érdemes levonni Niebuhr értelmezéséről, ugyanis ez a könyv is összesen nagyjából két oldalon keresztül foglalkozik Ágostonnal. Ráadásul, ahogyan Michael Loriaux is említi, Ágostonnak semmi köze a könyv alap gondolatához – ami nem melleleg a realisták számára Niebuhr talán legnagyobb érdeme –, hogy az ember erkölcsi cselekedeteit strukturális tényezők hátráltatják (Loriaux, 1992: 409.).

Niebuhr úgyszintén 1932-ben kiadott, rövid, *The Contribution of Religion to Social Work* (1932) című könyvében nincs említésre méltó Ágostonra való utalás. Niebuhr ekkor írta legradikálisabb, és leginkább marxista hatású *Reflections on the End of an Era* című könyvét is (Niebuhr, 1934), azonban még ebben az időszakban sem volt a marxizmus feltétlen híve, és a szovjet fejleményeket is folyamatos kritikákkal illette. Ráadásul az 1930-as évek közepétől egy személyes eszmetörténeti hangsúlyváltozás is történt, a marxizmus irányától történő elfordulással párhuzamosan bekövetkezett a teológia irányába történő nyitása. Utóbbira az is sarkallta Niebuhrt, hogy 1934-ben meghívást kapott a – teológiai berkekben egyik legnagyobb elismerésnek számító – Gifford Lectures megtartására, amelyre 1939-ben Edinburghban került sor, és amelynek átdolgozott és kibővített kétkötetes kiadása a *The Nature and Destiny of Man*, Niebuhr fő teológiai műve (Niebuhr, 1996). A következő öt évben születő két könyvénel már érzékelhető a változás kezdetei.

Niebuhr, az elismert teológus (1935–1943)

Niebuhr első, keresztény etikával foglalkozó szisztematikus írása 1935-ben jelent meg *An Interpretation of Christian Ethics* címmel. Ebben az írásban az eddigieknél többször, de még mindig csak periférikusan jelenik meg Szent Ágoston. Az egyházatya itt is a kereszténység és a görög filozófia nem evilági elemeinek keverékéből születő hit alakítójaként szerepel. Niebuhr kiemeli, hogy Ágoston mutatott rá arra, hogy a földi békéért meg kell küzdeni, majd megrója amiatt, hogy a gonosz, bűnös királyok esetében is elfogadta az isteni kijelölést (Niebuhr, 1935).

Niebuhr 1937-es *Beyond Tragedy: Essays on the Christian Interpretations of History* című esszégyűjteménye hasonló mennyiségben, ugyanakkor az eddi-

giektől eltérő témákban is tartalmaz Ágostonra vonatkozó utalásokat. Niebuhr kifejti, hogy a profetikus vallás legmélyrehatóbb kifejeződése a katasztrófák időszakából származnak. Ahogyan Izrael nemzeti létének megszűnésekor a próféták hirdették a vallást, úgy Ágoston is a római birodalom haláltusája során értelmezte és adta meg a keresztény teológia új alapjait. A reformáció nagyjából egybeesett a feudalizmus hanyatlásával és lehetséges – írja Niebuhr –, hogy a keresztény hit megújulása majd az ő katasztrófával terhes időszakában válóul meg (Niebuhr, 1937: 113.). Ez a gondolatsor rámutat a profetikus vallás (illetve válságteológia), valamint Ágoston válságban játszott kitüntetett szerepére is. Utóbbira, tehát Ágoston keresztény teológiáért tett szolgálataira később is utal a könyvben Niebuhr és azt a zsidó vallás próféták általi újraértelmezésével azonos léptékűnek tekinti. Az eddigiekhez képest ezek jóval elismerőbb kijelentések. Továbbá itt már – bevezetés szintjén – megjelennek azok a témák (a földi város és Isten városának eltérő jellegzetességei, a bűn kiemelt szerepe), amelyek későbbi könyveiben nem csak szerepelnek, hanem meghatározók is lesznek. Természetesen a kritika se marad el; Niebuhr részben Ágostont teszi felelőssé a római katolicizmus kirívó eretnokségéért, miszerint Isten városát az egyházzal azonosította és ezáltal egy emberi, a történelmi valóság részét képző, viszonylagos intézményt méltatlan isteni minősítéssel látott el. Ezzel nem csak értelmetlenné tette a földi, profán történelmet, hanem túlzott bizalommal is fordult az egyház megváltott, kegyelemben részesített tagjaihoz. Pedig az egyház tagjai is ugyanolyan korlátoltak, bűnösök; ráadásul az egyház – bármely más emberi csoporthoz és intézményhez hasonlóan – rendelkezik az adott történelmi kor félreértéseiből adódó rendellenességekkel, valamint az emberi csoportok és osztályok bűnös ambíciójával, téves belátásaival (uő. 121.).

A Niebuhr által felsorolt káros következmények komolyak, azonban kérdés, hogy Ágoston valóban azonosította-e a történelmi valóságban létező egyházat Isten városával. Paul Weithman (2001) jelzi, hogy vita van a kérdéstről, Ágoston néha ebben az értelemben ír róla, de valójában nincs olyan megfogható társadalom vagy intézmény, amely akár Isten városával, akár a földi várossal egyértelműen azonosítható lenne. Ágoston munkáiban a két város közötti különbség inkább eszkatológikus, mint politikai; a két város lakói keverednek a *saeculum*-ban, az időleges földi valóságban (Weithman, 2001: 236–237.). Hasonló következtetésre jut Molnár Attila Károly is, aki szerint az Egyház őrzi leginkább Isten városának képét Ágostonnál, az áll hozzá a legközelebb, de valójában nincs olyan földi intézmény, amelyre Isten kegyelme kiterjedne (Molnár, 2016). Niebuhr itt tehát megint egy könnyen vitatható álláspontot fogalmaz meg Ágostonról. Ez a témakör visszatér későbbi írásaiban is (pl. Niebuhr 1955; 1966; 1996: 137–140.), azonban akkor már szofisztikáltabban kezeli a kérdést és finomabban fogalmazza meg kritikáit. Niebuhr vizsgálódásai tehát ebben

az időben már Ágostonra is kiterjedtek, azonban még nem fogalmazott meg kiforrott álláspontot teológiájáról.

Eközben a nemzetközi szintén egyre erősebben tört előre a náci Németország, amellyel szemben – részben a pacifizmus elleni kritikáival – fellépésre ösztönözte Amerikát. Ebben a történelmi kontextusban született meg Niebuhr 1940-ben kiadott *Christianity and Power Politics* című esszégyűjteménye, amelyet már átjárják a háborús témák: többek között a pacifizmus, a béke, a német előretörés, a demokrácia és külpolitika viszonya, valamint a liberalizmus, az idealizmus és az utópizmus kérdésköreit öleli fel a könyv. Ebben a kötetben az aktuálpolitikai reflexiók között Ágostonnak nem jutott hely, azonban a következő években (1941-ben és 1943-ban) megjelentek Niebuhr Gifford Lectures-előadásaira alapuló kötetei a *The Nature and Destiny of Man* (1996) címmel, amelyek lényeges változást hoznak a kérdésben.

A könyv első kötete (*Human Nature*) az emberi természet különböző történelmi korokban megjelenő felfogásait mutatja be, míg a második (*Human Destiny*) az emberi sors témájában teszi ugyanezt, különösen arról értekezve, hogy a történelemszemlélet miképpen határozta meg az emberek magukról alkotott sorsképét. A kötetek alcíme (*A Christian Interpretation*) jól rámutat Niebuhr vizsgálódásainak perspektívájára; a témáról témára haladó eszmétörténeti összefoglalók során ugyanis összkép rajzolódik ki Niebuhr keresztény apologetikájáról.

A kommentált eszmétörténeti összefoglalókban kerül elő Ágoston is, immár lényegesen többször, sőt néhányszor mélyebben kifejtve. Ezek közé tartozik az első kötetben az emberkép, és a bűn, a második kötetben pedig a kegyelem, valamint a keresztények kormányzáshoz való viszonyulásának kérdésköre. Jelen tanulmányban az első és az utolsó bemutatása releváns. Niebuhr először az ember istenképmásságának értelmezésénél emeli ki Ágoston érdemeit. Szerinte a Biblia nem ad pontos lélektani magyarázatot az ember istenképmásságának lényegi karakteréről és Ágoston volt az első keresztény teológus, aki teljes mértékben megértette az emberről szóló (és azon belül az ember istenképmásságáról szóló) keresztény tanítás lényegét, jelentőségét. Ágoston rájött arra, hogy a neoplatonizmusból származó racionalizmus (tehát az általános fogalomalkotás képessége) önmagában nem képes megfelelő magyarázatot adni az ember önmeghaladásának jelenségére; annál többre van szükség. Az emberi emlékezet különös szerepet játszik a kérdés megértésében Ágostonnál, ugyanis szimbolizálja azt a folyamatot, ahogyan az ember képes a jelen földi valóságot (pl. az időt) meghaladni. Az önmeghaladás képességének és az önmeghatározás erejének ténye arra mutat rá, hogy az egyén korlátai az egyénen kívül helyezkednek el, önmagán kívüliségének hatalma pedig csak Istenben található otthonra. Niebuhr szerint Ágostonnak az emberi önmeghaladás misztériumát érintő elméletei elemi jelentőségűek az ember vallásos természetének megértéséhez. A kérdéssel foglalkozó gondolkodók pedig tartoznak neki,

különösen azok, akik – őt követve – képesek megszabadulni a túlságosan leegyszerűsítő racionalizmus csapdájától (Niebuhr, 1996: 153–158.). A racionalitás korlátainak ágostoni érvelését Niebuhr nagy valószínűséggel Charles Norris Cochrane 1940-es *Christianity and Classical Culture* című könyvéből kiindulva alakította ki; meglátása szerint a kanadai történész és filozófus jól összefoglalja, hogy a klasszikus gondolkodás mennyire korlátolt a történelmi valóság megragadásában (uő. 15.).

Niebuhr a második kötetben elismerően ír az ágostoni gondolatokról a keresztények kormányzáshoz fűződő viszonyát tárgyaló résznél is. Az egyházatya korában a politikai etika az evangélium perfekcionizmusát, a Biblia realizmusát és a klasszikus (különösen a sztoikus) gondolkodás optimizmusát ötvözte. Ágoston a cicerói racionalizmussal és optimizmussal szembeszállva tagadta, hogy bármely földi államot az igazságosság tartaná össze. A világ békéje nem más, mint az egymással versenyző társadalmi erők közötti fegyverszünet; a társadalmi életet pedig vagy az egymással szembenálló felek versengése vagy a domináns erők zsarnoksága fenyegeti. Niebuhr szerint Ágoston bizonyos tényezőket (pl. a két város közötti távolságot) túlhangsúlyoz, ugyanakkor még így is sokkal pontosabb képet ad a politikai élet dinamikus és anarchikus elemeiről, mint a bármely korabeli klasszikus politikaelmélet. Niebuhr itt már explicit módon is politikai realistának hívja Ágostont (Niebuhr; 1996: 274.).

Tévedés lenne azt gondolni, hogy Niebuhr legfőbb teológiai műve Ágostonról szól, még külön fejezetben sem értekezik róla. Mégis, főleg a vizsgált téma tekintetében, de valójában Niebuhr egész eszmetörténetét figyelembe véve is kritikus jelentőségű a könyv tartalma. Egyrészt ekkora érnek be Niebuhr teológiai-filozófiai kutatásainak eredményei; több szerző (pl. Davies, 1948; Merkle, 1975) szerint ekkora tehető Niebuhr írói karrierjének csúcspontja. Előbbi eredményezi az Ágostonra utalások gyarapodását, valamint Ágoston mélyebb vizsgálatát. Ráadásul, a korábbiakhoz képest – még a kritikákkal együtt is – lényegesen pozitívabban értékeli Ágoston tevékenységét Niebuhr; ritka jelenség, hogy a kritikákkal bőkezű, az elismerésekkel pedig fukar Niebuhr ilyen mértékben méltat egy szerzőt. Harmadrészt, az itt megfogalmazott teológiai álláspontokat később politikai írásai során is felhasználja Niebuhr, s ez érvényes Ágoston tekintetében is. Valójában azonban az ebben a könyvben szereplő, elsöre tisztán teológiai álláspontnak tűnő kérdések is tartalmaznak politikai utalásokat; Niebuhr álláspontja az ember istenképmátságának karakterét tárgyaló ágostoni részeknél értelmezhető egy – a modern idealisták (pl. John Dewey) ellen is bevethető – racionalizmus-kritikának.

Lényeges kérdésként merül fel, hogy miért fordult Niebuhr e korszak elején nem csak a teológiai kutatás irányába, hanem különösen Ágoston irányába is, majd miért mélyedt el a hippói püspök gondolkodásában? Természetesen a teológia részletesebb ismerete önmagában is elvezethet Ágostonhoz, de ennél vélhetően komplexebb okai vannak. Az egyik ok valószínűleg öccsének, a Yale

híres teológia professzorának, H. Richard Niebuhrnek *Moral Man and Immoral Society* című könyvére írt – Fox (1985) által rögzített – húsbavágó kritikájának következménye. Az idősebbik Niebuhr vehemens támadásával éppen felforgatta az amerikai liberális kereszténységet (bizonyos helyzetekben még az erőszakot is igazolhatónak találta a társadalmi konfliktusok megoldásában), majd öccse arra figyelmezteti, hogy túlságosan romantikus, és nem csak az emberi természet, hanem a vallás tekintetében is liberális. H. Richard szerint Reinhold valójában megtartotta a liberális vallásfogalmat, amely a vallást egyfajta erőként, hatalomként értelmezi; pedig a hatalom nem a vallásé, hanem azé, aki felé a vallás irányul, tehát Istené. A liberális vallás szentimentális, romantikus, „elsősegély az álszentségre”; nem más, mint a morális idealizmus és a jó cselekedetek felmagasztalása. „Észrevetted már, hogy a vallást a misztikusokon és az aszkétákon keresztül olvasod? Alig gondolsz Pálra, Ágostonra, Lutherre, Kálvinra” – hangzik H. Richard megsemmisítő kritikája (idézi Fox, 1985: 145.). Niebuhr mindig különösen komolyan vette testvére kritikáit és láthattuk, hogy a korábbiakhoz képest növekedtek az Ágoston-utalások a következő két könyvben (*Interpretation... Beyond Tragedy*). A folyamatot tovább erősíthette, hogy Joseph Haroutunian professzor recenziója a *Beyond Tragedy* teológiai sekélyességét – H. Richardhoz hasonlóan – Pál, Ágoston és Luther gondolkodására történő reflexiók hiányával hangsúlyozta ki (Fox, 1985: 183). Meglátásom szerint a két fájó kritika, a *Gifford Lectures*re történő készülés, Ágoston gondolatosságának gazdagsága, valamint a niebuhr-i dilemmákat ágostoni válaszokkal való feloldás lehetősége vezetett ehhez az eszmetörténeti váltáshoz.

Az érett Niebuhr (1944–1959)

Niebuhr az 1940-es évek közepétől a náciizmus után a kommunizmus elleni szellemi harc egyik hangadójává, az amerikai tudományos és közélet egyik meghatározó alakjává vált. A teológus közéleti szerepléseinek lehetőségét 1952-es agyvérzései lényegesen korlátozták, azonban írói és oktatói tevékenységét továbbra is folytatni tudta. Az ebben az időszakban megjelenő könyvei közül a demokrácia elméleti megalapozását vizsgáló *The Children of Light and the Children of Darkness* (1944), a prédikációinak válogatását adó *Discerning the Signs of the Times* (1946), valamint az Egyesült Államok antikommunista külpolitikáját támogató, de messianizmusát kritizáló *The Irony of American History* (2008) című könyvek nem folytatják Ágoston tárgyalását. Utóbbi könyvet Andrew Bacevich – a 2008-as kiadás előszavában – az amerikai külpolitikáról írt legfontosabb könyvnek nevezte.

Niebuhr *Faith and History* (1949) című könyve néhány megjegyzésszerű gondolattal (pl. a *civitas terrena* bűnössége, Ágoston keresztény realizmushoz való kötése) előrevetíti azokat az álláspontokat és elismeréseket, amelyeket

Niebuhrnek Ágoston politikai gondolkodását érintő legjelentősebb írása, a *Christian Realism and Political Problems* című, 1953-ban megjelent esszégyűjteménye és azon belül is az *Augustine's Political Realism* című szövege tartalmaz. Niebuhr már a könyv bevezetőjében rögzíti, hogy milyen kontextusban fogja Ágostont tárgyalni. Álláspontja szerint a könyvben szereplő tanulmányok egységesek abban, hogy a keresztény hit jelentőségét kívánják rögzíteni a kortárs – különösen etikai és politikai – problémák esetében. Niebuhr szerint korának tudományközpontú kultúrája számos ellentmondással rendelkezik és lényegi kérdésekben képvisel téves álláspontot. A hibás következtetések többsége két feltételezésből származik: az ember tökéletesíthetőségének, valamint a haladás eszméjének gondolatából. Ezzel szemben állít alternatívát Niebuhr keresztény realizmusával, amely bibliai emberképével és – azon alapuló – politikaképével helyettesíti a hamis következtetéseket, valamint pótolja a kortárs kultúrából hiányzó realizmust. Ágoston szerepe azért is jelentős, mert a keresztény realizmus a bibliai hit ágostoni értelmezésén alapszik – írja majd esszéjében Niebuhr. Niebuhr szerint Ágostont is érdemes kritikusan kezelni, mégis központi szereplő, ugyanis ő képes volt a keresztény és szekuláris elméletek egyértelmű és végzetes hibáitól megszabadulni, amikor az ember természetéről és az azon alapuló politikai következtetéseiről írt. Az emberi természet pontos értelmezése miatt egyszerre látta az ember kettős jellemét; kreativitásának magasztosságát és rombolásának gyarlóságát; ez lehetővé tette számára, hogy elkerülje a politikaelméletekre jellemző erkölcsi szentimentalizmus és cinizmus álláspontját (Niebuhr; 1953: 1–6.).

Az Ágostonról szóló esszé az idealizmus, illetve a realizmus megkülönböztetésével és szembeállításával kezdődik. Niebuhr szerint a realisták társadalmi és politikai helyzetek vizsgálatánál a fennálló normákkal, eszmékkel konfliktusban álló összes tényezőt, különösen az önérdék és hatalom szerepét veszik figyelembe, míg az idealisták – követőik szerint – elsősorban az erkölcsi normákhoz és ideákhoz hűségesek. Ahhoz, hogy még jobban érthetővé váljon ez az szemlélet, Niebuhr a hírhedt politikai realistát, Machiavellit hívja segítségül, amikor *A fejedelem* 15. fejezetének sorait idézi: „helyesebbnek ítélem a dolog valódi igazságának kifürkészését, semmint megelégednék a róla alkotott elképzeléssel. Sokan képzelnek el olyan köztársaságokat vagy egyeduralkamat, amelyek soha nem voltak, és amilyenekről nem is tudunk” (idézi Niebuhr, 1953: 119–120.). A hangsúly tehát a politikai-társadalmi valóság, annak komplexitásának és lényegi elemeinek felismerésén van. Természetesen Niebuhr szerint is nagyban különbözhet, hogy egy adott társadalmi-politikai helyzetben mit tekintünk „összes tényezőnek”, illetve, hogy azok közül melyik számít lényegesnek és melyik kevésbé. Hiba lenne tehát a politikaelméletben az idealizmus-realizmus ellentétpárt szilárd doktrínának tekinteni, ezek valójában eltérő megközelítések, amelyek kontextusfüggők és éppen ebből kifolyólag hajlamosak a pontatlanságra (uo.). A realizmus itt tehát nem más, mint egy

szemléletmód, a politikai-társadalmi helyzetek megfigyelési, értelmezési lehetősége; bár konkrét mondanivalója nincs az adott helyzetről, az önérdék és hatalom szerepét külön kiemeli, mint figyelmet érdemlő tényezőt.

A két ellentétes szemlélet bemutatása után Niebuhr kijelenti, hogy általános konszenzus van annak tekintetében, hogy „Ágoston volt a nyugati történelem első nagy realistája” (uó. 120–121.). Ezt a megnevezést azzal érdemelte ki, hogy az *Isten városáról*ban megfelelően írta le az összes társadalmi szintre érvényes, feszültségekkel, viszályal és versennyel telített társadalmi valóságot. Ez azért sikerült neki, mert a klasszikus filozófusokkal szemben ő a gonoszt az egyénen belülré helyező bibliai és nem a racionális emberképből indult ki – írja Niebuhr (uó. 121.).

Niebuhr számára Ágoston földi viszonyokat érintő realista megállapításai láthatóan nem csak önmagukban – mint többnyire helyesen megfogalmazott gondolatok – értékesek, hanem különösen azért, mert a történelem igazolta ezek érvényességét és ezáltal alkalmazni lehet a modern kor hatalmi viszonyaira, politikai jelenségeire. Ágoston is elképzelt egyfajta népközösséget, azonban a sztoikusokkal és a modern – világkormányt vizionáló – idealistákkal ellentétben, ő kihangsúlyozta a nyelvi és etnikai-kulturális tényezők korlátozó szerepét. Továbbá, Ágoston hatalomgyakorlást érintő realista megközelítése rámutat arra, hogy a társadalmi békét és politikai rendet fenntartó közösség domináns csoportját (a béke fenntartásától függetlenül) ugyanúgy érinti az önszeretet romlottsága. Ez a jelenség is megfigyelhető a XX. század közepén, mégpedig az Egyesült Államok szabad világ feletti hegemoniájában (uo.).

Az esszében ezután is szerepel még számos – Niebuhr által kihangsúlyozott – ágostoni érdem (pl. elkerülte a miszticizmus és a természetjogi gondolkodás csapdáját), illetve kritika (pl. a szeretet és kegyelem kérdéskörében súlyos tévedései voltak). Írásának végén Niebuhr összegzi, hogy a hiányosságok és tévedések ellenére Ágoston hatalmas különbséggel magasodik az előtte és utána élő gondolkodók fölött. Szerinte Ágoston nem csak segítséget nyújthat a jövő generációinak a társadalmi problémák megoldásában, hanem egyúttal azt is bizonyítja, hogy „minden más ismert gondolkodónál megbízhatóbb útmutató” (uó. 146.). Niebuhr 1955-ös *The Self and the Dramas of History* című könyvében nincs ennyire központi szerepe Szent Ágostonnak.

Összességében, ez az alkotói korszak – és azon belül is – az *Augustine's Political Realism* című esszé foglalkozik legrészletesebben Ágostonnal, gondolkodásának külön fejezetet is szentel Niebuhr. Ráadásul itt ír a legelismertbben teljesítményéről és gondolatainak értékességéről. Fontos azonban látni, hogy Niebuhr sosem volt Ágoston-kutató; elsősorban a modern etikai és politikai, társadalmi problémákra kívánt egy jól megalapozott keresztény választ adni, és ebbeni keresésében talált rá az Ágoston emberképét és politikaképét jellemző realizmusra. Ágoston válaszokat, inspirációt, szellemi erőforrást nyújtott Niebuhr számára az embert és az emberi együttélést érintő nagy dilem-

mákra; Ágoston ezáltal vált Niebuhr politikai gondolkodásának egyik központi alakjává.

A késői Niebuhr (1960–1971)

Niebuhr utolsó alkotói korszakának jelentős forrása a *Man's Nature and His Communities* (1965) című könyvének azonos című félszáz oldalas fejezete, amelyben – a kereszténységben bekövetkező változásokat külön kiemelve – összefoglalja az elmúlt 2500 év politikai eszmetörténetet. Ágoston ebben a kontextusban Pál tanítványaként szerepel, aki Isten városában a páli agapét és a neoplatonista *Amor Deit* jelenítette meg. Niebuhr ezzel kissé új fényben tünteti fel Ágostont, hiszen gondolkodásának idealista elemeit is rögzíti. Realizmusára rátérve Niebuhr kihangsúlyozza Ágoston azon érdemét, hogy meglátta Cicero *Pax Romanájának* idealisztikus elképzelései mögött a hatalmi tényezőket (a leírás szinte tökéletes példája Niebuhr realizmus-fogalmának). Ágoston realizmusa sok esetben megfelelően írta le a hatalmi állapotokat jellemző folyamatokat, s ez a látásmód más történelmi korokban is hasznos lehet; a realista állásponttal pontosan lehet értelmezni a modern demokrácia hatalmi viszonyait is, például, hogy miképpen fordulhat elő, hogy egy demokratikus nemzetállamban a társadalom erősebb csoportjai oligarchikus uralmat tudnak kiépíteni (Niebuhr, 1965).

A pozitív értékelés mellett azonban ekkor már hangsúlyosabban szerepelnek Ágoston túlzó realizmusának kártékony hatásai. A „civitas terrena a keresztény realizmus első és legzordabb kifejeződése volt” – írja Niebuhr (1965: 43.). Ágoston – háborúra és az ember önszeretetére koncentrálna – túlságosan realistán fogta fel az emberek viselkedését, realizmusa túlságosan konzisztens volt ahhoz, hogy az emberről és az emberi társadalomról alkotott képe helyes legyen. A földi viszonyok szélsőségesen zord leírása azt eredményezte, hogy az emberek erkölcsi képességében és annak fejlődésében való hitében végletesen pesszimistává vált. Ennek okára egy évvel későbbi interjújában mutat rá Niebuhr; mindezt Ágoston neoplatonizmusa okozta, amelyben a testvéri szeretetnek nem jutott hely abban a képletben, amelyben az isteni szeretet állt szemben az önszeretettel (Niebuhr, 1966). Ennek ellenére is, még utolsó alkotói korszakának végén is úgy nyilatkozott Ágostonról, mint aki „csodálatos bevezetést nyújtott számára a realizmusba” (uo.).

ÖSSZEFOGLALÁS

A tanulmány célja az angolnyelvű irodalomban is korlátozottan kutatott kérdéskör, Niebuhr és Szent Ágoston viszonyának vizsgálata, valamint Niebuhr Ágoston-képének áttekintésével a téma átfogó és komplex értelmezéséhez tör-

tendő hozzájárulás volt. Meglátásom szerint Niebuhr és Ágoston viszonyának megfelelő értelmezéséhez szükség van a két keresztény szerző közötti *hatások és hasonlóságok* vizsgálata mellett külön hangsúlyt fektetni Niebuhr *Ágoston-képére*. E tanulmány utóbbi bemutatására tett kísérletet azzal, hogy kronologikusan haladva, öt alkotói korszakra bontva vette szemügyre Ágoston alakját és eszméit Niebuhr írásaiban.

A konklúzió igazolta a szakirodalmi állítást, miszerint Niebuhr teológiai és politikai gondolkodásában lényeges szerepet töltött be Ágoston, valamint rámutatott arra is, hogy Niebuhr egyes írásaiban (leginkább könyveiben) miképpen és milyen kontextusban jelent meg Ágoston, hogyan változott Niebuhr Ágoston-képe korszakonként, illetve, hogy melyek voltak a változáshoz vezető okok. Az effajta megközelítés lehetővé tette, hogy az érintett irodalom általános következtetéseihez képest Niebuhr Ágoston-utalásai részletesebben megjelenjenek, valamint, hogy ezek egymáshoz való viszonyukban, dinamikájukban legyenek értelmezve. A szakirodalom releváns írásainak fényében néhány kritika is megfogalmazódott Niebuhr Ágoston-értelmezéseivel kapcsolatosan.

Láthatóvá vált, hogy míg az első két korszakban (*A fiatal Niebuhr* és *Niebuhr, a radikális szocialista*) jelentéktelenek az Ágoston-referenciák, a harmadik korszak (*Niebuhr, az elismert teológus*) eszmetörténeti fordulat, Ágostont Niebuhr teológiai gondolkodásának fontos kulcsszereplőjévé tette. A negyedik korszakban (*Az érett Niebuhr*) Ágoston teológiai és politikai felvetései beépültek Niebuhr politikai gondolkodásába, ezzel az egyházatya Niebuhr politikai gondolkodásának is központi figurájává vált. Az utolsó korszakban (*A késői Niebuhr*) egyfajta eltávolodás érzékelhető Niebuhr részéről, amely azonban nem vonja kétségbe Ágoston jelentőségét Niebuhr gondolkodásában. Meglátásom szerint Niebuhr Ágoston-képének – változó korszakokat figyelembe vevő – ismerete azért is lényeges, mert megmutatja, hogy bármennyire is értékeli a politikai realista Niebuhr Szent Ágoston politikai realizmusát, végső soron teológiai realizmusára, különösen keresztény emberképére alapozza keresztény realizmusát. Részben e mély teológiai ismeret különbözteti meg őt realista kortársaitól és a kortárs realisták túlnyomó többségétől.

JEGYZETEK

- ¹ Biztonsági dilemmának nevezik, amikor egy nemzetközi politikai aktor (jellemzően állam), saját biztonságának növelésével egy olyan reakciót vált ki egy másik nemzetközi politikai aktorból (jellemzően államból, államokból), amely végső soron saját biztonságát csökkenti.
- ² Az igazságos háború elméletének kortárs – és a realistáktól jellemzően eltérő – értelmezéséhez jó kiindulópontot nyújt Michael Walter *Just and Unjust Wars: A Moral Argument with Historical Illustrations*, valamint Jefferson Allen McMahan *Killing in War* című könyve.

- ³ Az idealizmus alapfeltételezése itt – Niebuhr szerint – az, hogy a szeretet és a nevelés önmagában is elegendők a társadalmi problémák megoldásához, míg az utópizmus azt a millennialista gondolatot jelenti, miszerint Isten országa megvalósítható a földön.
- ⁴ Bár Niebuhr ódzkodott elhelyezni magát a két gigantikus teológus mellett, amikor Barthot Tertullianushoz, Tillichet pedig Órigenészhez hasonlította, ő bevallotta Ágostonért versenyzett (Fox, 1985: 257.).
- ⁵ Érdekeség, hogy felesége Ursula Niebuhr, aki férje több írásának társszerzője volt, úgyszintén Luthert, Pascalt, Kierkegaardt és Ágostont jelöli meg, mint fontos és meghatározó szerzőket Niebuhr gondolkodásában és írásaiban. Annyit még megemlít Ursula Niebuhr, hogy a nyugati tradíciót alakító gondolkodók közül „valószínűleg Szent Ágoston volt a kedvence” (Niebuhr, 1991: 3.).
- ⁶ Ez összesen tizenegy monografikus jellegű könyvet, hat Niebuhr által szerkesztett esszégyűjteményt, valamint három, további szerző által összeállított Niebuhr-gyűjteményt jelent (Niebuhr, 1960; 1967; 1986).

IRODALOM

- Bacevich, Andrew J. (2015): Prophets and Poseurs: Niebuhr and Our Times. *World Affairs*, Vol. 178., No. 3., 29–42. pp. <https://doi.org/10.3200/wafs.170.3.24-37>.
- Bell, Duncan (2009): Introduction: Under and Empty Sky – Realism and Political Theory. In: Duncan Bell (ed.), *Political Thought and International Relations*. New York: Oxford University Press. 1–26.
- Bennett, John Coleman (1941): *Christian Realism*. New York, Charles Scribner’s Sons.
- Bogárdi Szabó István (1998): Egy XX. századi keresztény realista. *Századvég*, Vol. 8, 85–98.
- Carnahan, Kevin (2007): *Sin, Guilt, Justice and War: Paul Ramsey and Reinhold Niebuhr on the Moral Framework for Just War Thought*. Southern Methodist University.
- Castellin, Luca G. (2014): The Realist of Distances: Reinhold Niebuhr and the „Great Debates” in IR. *Open Journal of Political Science*, 31–38. <https://doi.org/10.4236/ojps.2014.41005>
- Charles, Lemert (2011): *Why Niebuhr Matters*. New Haven and London, Yale University Press.
- Davies, David R. (1948): *Reinhold Niebuhr: A Prophet From America*. London, James Clarke.
- Elshtain, Jean Bethke (2003): Why Augustine? Why Now? *Catholic University Law Review*, Vol. 52/2, 283–300.
- Elshtain, Jean Bethke (2006): Augustine. In: Peter Scott–William T. Cavanaugh (eds.): *The Blackwell Companion to Political Theology*. Blackwell Publishing.
- Epp, Roger (1991): The Augustinian Moment in International Politics. *International politics research papers*, No. 10, Aberystwyth: Dept. of International Politics, University College of Wales.
- Fox, Richard Wightman (1985): *Reinhold Niebuhr. A Biography*. Cornell University Press.
- Gilkey, Langdon (2001): *On Niebuhr: A Theological Study*. University of Chicago Press.
- Hauerwas, Stanley (2001): *With the Grain of the Universe*. Brazos Press.
- Jones, Charles A. (2003): Christian Realism and the Foundations of the English School. *International Relations*, Vol. 17, No. 3, 371–387. <https://doi.org/10.1177/00471178030173007>.
- Julian, Liam (2009): Niebuhr and Obama. *Policy Review*, April–May, 19–33. <https://www.hoover.org/research/niebuhr-and-obama>.

- Kroner, Richard (1961): The Historical Roots of Niebuhr's Thought. In: Charles W. Kegley–Robert W. Bretall (eds.): *Reinhold Niebuhr. His Religious, Social and Political Thought*. New York, The Macmillan Company.
- Harries, Richard–Platten, Stephen (eds.) (2010): *Reinhold Niebuhr and Contemporary Politics*. Oxford, Oxford University Press.
- Hartnett, Liane–Ashworth, Lucian (2020): Why read Reinhold Niebuhr Now? *Journal of International Political Theory*, Vol. 17, Iss. 2, 118–122. <https://doi.org/10.1177/1755088220981093>.
- Holder, R. Ward–Josephson, Peter B. (2013): Obama's Niebuhr Problem. *Church History*. Vol. 82, No. 3, 678–687. <https://doi.org/10.1017/S000964071300070X>.
- Liang, Chen (2007): *From a Christian Socialist to a Christian Realist: Reinhold Niebuhr and the Soviet Union, 1930–1945*. National University of Singapore.
- Loriaux, Michael (1992): The realists and Saint Augustine: Skepticism, Psychology, and Moral Action in International Relations Thought. *International Studies Quarterly*, Vol. 36, Iss. 4, 401–420. <https://doi.org/10.2307/2600732>.
- Lovin, Robin W. (1995): *Reinhold Niebuhr and Christian Realism*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Lovin, Robin W. (2000): Christian Realism: A Legacy and its Future. *The Annual of the Society of Christian Ethics*, Vol. 20, 3–18. <https://doi.org/10.5840/asce2000202>.
- Lovin, Robin W. (2007): *Reinhold Niebuhr (Abingdon Pillars of Theology)*. Abingdon Press.
- Lovin, Robin W. (2008): *Christian Realism and the New Realities*. Cambridge University Press.
- Lovin, Robin W. (2009): Christian Realism for the Twenty-First Century. *The Journal of Religious Ethics*, Vol. 37, No. 4, 669–682. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9795.2009.00407.x>.
- Merkley, Paul (1975): *Reinhold Niebuhr. A Political Account*. Montreal and London, McGill–Queen's University Press.
- Molnár Attila Károly (2016): Szent Ágoston: Az idelista realista. In: Szűcs Zoltán Gábor–Gyulai Attila (szerk.): *A hatalom ködében. Bevezetés a realista politikaelméletbe*. Budapest, L'Harmattan Kiadó.
- McQueen, Alison (2018): *Political Realism in Apocalyptic Times*. Cambridge University Press.
- Niebuhr, Reinhold (1927): *Does Civilization Need Religion?* New York, The Macmillan Company.
- Niebuhr, Reinhold (1932): *The Contribution of Religion to Social Work*. New York School of Social Work.
- Niebuhr, Reinhold (1934): *Reflections on the End of an Era*. New York, Charles Scribner's Sons.
- Niebuhr, Reinhold (1935): *An Interpretation of Christian Ethics*. Harper & Brothers.
- Niebuhr, Reinhold (1937): *Beyond Tragedy: Essays on the Christian Interpretation of History*. New York, Charles Scribner's Sons.
- Niebuhr, Reinhold (1940): *Christianity and Power Politics*. New York, Charles Scribner's Sons.
- Niebuhr, Reinhold (1944): *The Children of Light and the Children of Darkness*. Charles Scribner's Sons.
- Niebuhr, Reinhold (1946): *Discerning the Signs of the Times: Sermons for Today and Tomorrow*. New York, Charles Scribner's Sons.
- Niebuhr, Reinhold (1949): *Faith and History: A Comparison of Christian and Modern Views of History*. New York, Charles Scribner's Sons.

- Niebuhr, Reinhold (1953): *Christian Realism and Political Problems*. New York, Charles Scribner's Sons.
- Niebuhr, Reinhold (1955): *The Self and the Dramas of History*. Charles Scribner's Sons.
- Niebuhr, Reinhold: (1957): *Leaves from the Notebook of a Tamed Cynic*. Meridian.
- Niebuhr, Reinhold (1960): *Reinhold Niebuhr on Politics*. Edited by Harry R. Davis–Robert C. Good. New York, Charles Scribner's Sons.
- Niebuhr, Reinhold (1961): Intellectual autobiography of Reinhold Niebuhr. In: Charles W. Kegley–Robert W. Bretall (eds.): *Reinhold Niebuhr. His Religious, Social and Political Thought*. New York, The Macmillan Company.
- Niebuhr, Reinhold (1963): *Moral Man and Immoral Society*. London, SCM Press Ltd.
- Niebuhr, Reinhold (1965): *Man's Nature and His Communities*. New York, Charles Scribner's Sons.
- Niebuhr, Reinhold (1966): *An Interview with Reinhold Niebuhr*. Interviewed by Granfield, Patrick. *Commonweal*. <https://www.commonwealmagazine.org/interview-reinhold-niebuhr>.
- Niebuhr, Reinhold (1967): *Love and Justice: Selection from the Shorter Writings of Reinhold Niebuhr*. Cleaveland and New York, Meridian Books.
- Niebuhr, Reinhold (1977): *Young Reinhold Niebuhr. His Early Writings 1911–1933*. Edited by William G. Chrystal. New York, The Pilgrim Press (Kindle Edition).
- Niebuhr, Reinhold (1986): *The Essential Reinhold Niebuhr: Selected Essays and Addresses*. New Haven and London, Yale University Press.
- Niebuhr, Reinhold (1991): *Remembering Reinhold Niebuhr: Letters of Reinhold and Ursula M. Niebuhr*. San Francisco, Harper Collins Publishers.
- Niebuhr, Reinhold (1996): *The Nature and the Destiny of Man. A Christian Interpretation*. Westminster John Knox Press.
- Niebuhr, Reinhold (2008): *The Irony of the American History*. University of Chicago Press.
- Paispais, Vassilios (2016): Overcoming 'Gnosticism'? Realism as political theology. *Cambridge Review of International Affairs*, Vol. 29, No. 4, 1603–1623. <https://doi.org/10.1080/09557571.2014.978265>.
- Paispais, Vassilios (2020): Reinhold Niebuhr and the Christian realist pendulum. *Journal of International Political Theory*, Vol. 17, Iss. 2, 1–18. <https://doi.org/10.1177/1755088220979001>.
- Pappas, Robert Paul (2014): *Just War, unjust consequences. A comparative analysis of the Christian realist tradition in St. Augustine and Reinhold Niebuhr with U.S. foreign policy in Iraq*. University of Pretoria, The Department of Christian Ethics.
- Patterson, Eric (2003): *The Christian Realists: Reassessing the Contributions of Niebuhr and His Contemporaries*. Indiana University, University Press of America.
- Patterson, Eric (2008): Christianity and Power Politics: Themes and Issues. In: Eric Patterson (ed.): *Christianity and Power Politics Today*. United States of America, Palgrave Macmillan. 1–19. https://doi.org/10.1057/9780230610538_1
- Pavliscek, Keith (2008): Reinhold Niebuhr, Christian Realism, and Just War Theory. In: Eric Patterson (ed.) *Christianity and Power Politics Today*. United States of America, Palgrave Macmillan. 53–71. https://doi.org/10.1057/9780230610538_3.
- Rasmussen, Larry (2005): Was Reinhold Niebuhr Wrong about Socialism? *Political Theology*, Vo. 6, Iss. 4, 429–457. <https://doi.org/10.1558/poth.v6i4.429>.

- Rhodes, Joseph–Hlavacik, Mark (2015): Imagining Moral Presidential Speech: Barack Obama’s Niebuhrian Nobel. *Rhetoric & Public Affairs*, Vol. 18, No. 3, 471–504. <https://doi.org/10.14321/rhetpublaffa.18.3.0471>.
- Rice, Daniel (2013): *Reinhold Niebuhr and His Circle of Influence*. New York, Cambridge University Press.
- Shinn, Robert L. (1982): Theological Ethics: Retrospect and Prospect. In: Edward Le Roy Long, Jr.–Robert T. Handy (eds.): *Theology and Church in Time of Change: Essays in Honor of John Coleman Bennett*. Philadelphia, Westminster Press.
- Tsonchev, Tsoncho (2018): *The Christian Realist Perspective: The Political Theology of Augustine, Thomas Aquinas, and Reinhold Niebuhr: Essays in Political Theology and Christian Realism*. Montreal, The Montreal Review E-Publishing.
- Weithman, Paul (2001): Augustine’s political philosophy. In: Eleonore Stump–Norman Kretzmann (eds.): *The Cambridge Companion to Augustine*. Cambridge, Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CCOL0521650186.017>.